

E.F. Lochmann

– Norges første kritiker av darwinismen

Av Else Marie Nerland

Del 3: Om de menneskelige og samfunnsmessige konsekvenser av darwinismen

Lochmann var professor i medisin ved universitetet i Kristiania fra 1867 og frem til sin død i 1891. Han stilte seg kritisk til det materialistiske vitenskapsidealet som fulgte med darwinismen. Den overveldende innflytelsen som den moderne naturvitenskap med sitt mekaniske verdensbilde etter hvert fikk på alle livets områder betraktet han som en av de største farer ved den nye tid. Hans skarpe advarsler var rettet mot en vitenskapelig anvendelse av de darwinske grunnprinsipper både på mennesket og samfunnet.

Darwin var i grunnen ingen ivrig darwinist, sa Lochmann.¹ Selvmotsigelsen i utsagnet er betegnende for de ulike retninger og teorier som etter hvert vokste frem, men som i følge Lochmann ikke hadde noe med Darwins naturforskning å gjøre.

Et nytt undervisningssystem

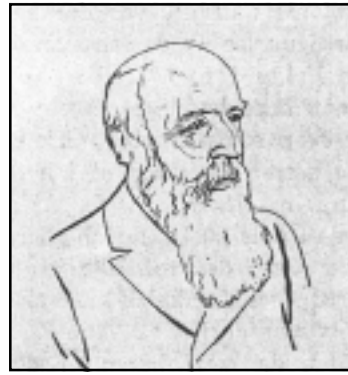
Etter Darwins bortgang i 1882 holdt Loch-

mann en minnetale i vitenskaps-selskapet. Han ga uttrykk for at det ville vært bedre hvis boken om menneskets avstamning fra apen ikke var blitt skrevet. Da hadde ikke alle de ugjennom-trengelige gåtene blitt trukket inn i en sfære hvor de ikke hørte hjemme. Lochmann antydte at Darwin var tilbakeholden ved utgivelsen i 1871. Han trodde Darwin hadde hatt en følelse av å bevege seg innenfor et felt hvor den naturvitenskaplige slutningsmåte ikke strakk til. Den tyske anatomen Kölliker uttalte i den samme forbindelse at det første mennesket hadde i seg spirene for den høyeste utvikling, og at den menneskelige sjel ved mirakelet var kommet til i embryo. Lochmann poengterte at det nødvendigvis ikke måtte være noen uforsonlig motsetning mellom de to verdensanskuelsene som var i ferd med å dele den moderne tid i to så skarpt atskilte leire. Darwin hadde fått opp øynene våre for den enhet og sammenheng i naturen som binder individer og slekter sammen, og som knytter livet i den fjerne urtid til nåtidens liv. Enhver naturforsker er darwinist i en slik tolkning av darwinismen, sa Lochmann.²

Når darwinismen derimot ikke lar oss se Guds skapermakt, men forklarer hele utviklingen ved hjelp av naturlovene, blir den nye tankeretningen doktrinær. Lochmann understreket at det var mot Darwins fanatiske tilhengere og deres brennende tro på den moderne naturvitenskaps hypoteser, at innvendingene ble reist.³ Uten motforstillinger godtok de Darwins tanke om at mennesket kunne oppføres i det zoologiske system, og de gikk i bresjen for at de nye metodene og maksimene i naturvitenskapen skulle få gyldighet innenfor vitenskapen om menneske og samfunn. Lochmann karakteriserte deres ambisjoner som et misbruk av

Professor
E.F. Lockmann
(1820-1891)

Armauer
Hansen (1841-
1912) var enig
med Lockmann
i synet på
smitte, men
var motstan-
dere i forstå-
elsen av dar-
winismen.

Darwins teorier, og han satte alt inn på å spre opplysning om hvor forhastet det var å la den doktrinare utviklingslære fungere som fundament for moral og samfunnsforhold. Som utgangspunkt for kritikken benyttet han Haeckels forslag om å innføre et undervisningssystem i skolene som skulle bygge på læren om menneskets avstamning. Lochmann viste til at utkastet ble møtt med sterke reaksjoner i Tyskland. Antropologen Virchow advarte mot de farer som lå i å bygge opp læresystemer på hypoteser, for deretter å tillate dem som basis for alminnelig oppdragelse.⁴ Han hevdet at ingen sannheter skulle skjules eller undertrykkes, men av hensyn til samfunnet og vitenskapen fordret han at den grove materialisme og "Haeckelismen" ikke kunne nyte godt av den tyske lærefriheten.⁵

Vitenskapenes grenser

Knut E. Tranøy slår fast i sin bok fra 1986 at Darwins evolusjonsteori, som kastet et nytt lys over menneskets egenart og innlemmet det i rekken av andre dyr, skapte problemer for grenseoppgangen mellom religion og vitenskap. Grensemerkene, som teologien tidligere hadde satt opp ble utfordret av naturvitenskapen. Tranøy hevder at denne forskyvningen førte samfunnsvitenskapene inn i en kritisk fase. Den form for objektivitet som synes både oppnåelig og nødvendig i naturvitenskapene, viste seg vanskelig for samfunnsvitenskapene. Her var det tale om studieobjekter som hadde karakter av verdier som omhandlet så vel moralske, religiøse, kulturelle og politiske som økono-

miske sider. Disse verdiene eksisterer vel ikke på samme objektivt virkelige måte som naturvitenskapenes objekter der det dreide seg om steiner, stjerner og organismer? Tranøy drøfter om det var mulig med et objektivt studium av verdier. Hvis man skulle trenge inn i materialet, måtte man nødvendigvis ta et standpunkt for eller mot, om ikke uttrykkelig, så stilltiende, og kanskje uten å være klar over det. Han konkluderer med at det siste ikke er mindre farlig enn det første.⁶

Hundre år tidligere hadde Lochmann gått kraftig i rette med de vitenskapsmennene han beskyldte for ukritisk å slutte seg til darwinismen.

Om de hjemlige forhold betonte han at det til nød kunne unnskyldes at våre lett bevegelige diktere hadde mottatt Darwins lære med åpne armer, men han sa klart i fra at det måtte fordres større kritikk av naturforskerne. Hver gang Armauer Hansen eller Jørgen Brunchorst i populære fremstillinger redegjorde for evolusjonsteoriens hypoteser, ble det ansett som et bevis på fremadskridende vitenskapelig utvikling. Hvis derimot Lochmann forsøkte å tilkjennegi det han oppfattet som uholdbart i deres forklaringer, opplevde han å bli betegnet som en gammel reaksjonær som var ukjent med vitenskapens fremskritt, eller til og med var en hindring for det.⁷ Det handler om medisiprofessoren som valgte religionen, fordi han fryktet konsekvensene av de nye oppfatningene som fulgte i kjølvannet av Darwins naturforskning. Norges første kritiker av darwinismen var vitne til og

tok stilling til de forhold Tranøy beskriver.

Lochmann ville meddele offentligheten ringvirkningene av å overføre de nye prinsippene fra det organiske liv til samfunnsvitenskapelig forskning og metode. Han advarte mot å la løsninger fra mekaniske forhold i biologien gjelde for omstendigheter i menneskelivet, da han mente det ikke var tilstrekkelig å anvende matematikk, fysikk og statistikk i slike sammenhenger. Det går ikke an at noen få fremskritt på naturvitenskapens område skal føre til at både mennesket og samfunnet underordnes matematiske lover, forfektet han. Livet besto jo av mye mer som var uavhengig av ytre forhold. Men størst var uten tvil hans frykt for at kristendommen skulle bli erstattet av utviklingslæren og dens lover, slik at Haeckels forslag kunne få gjennomslagskraft. Det betydde en akseptering av den moderne oppfatningen om at menneskehetens hele utvikling var gitt ved naturlovene. Mennesket ble sidestilt med alle de øvrige dyrene, som i henhold til den nye lære ikke kunne unndra seg påvirkninger utenfra.

Mennesket skulle med andre ord ikke stilles til ansvar for sine handlinger lenger. Ansvar og samvittigheten ble redusert til begreper som tilhørte et tilbakelagt stadium i utviklingen. Samvittigheten definerte Lochmann som det dypeste i menneskenaturen, som fungerte som en regulator for våre handlinger. Han rettet derfor sterke advarsler mot de som ikke så farene ved å la naturvitenskapelig kunnskap krysse grensen til religionens og filosofiens sfærer.⁸ Han hevdet at en lære aldri hadde vært farligere eller mer nedverdiggende, fordi den berøvet mennesket dets frie vilje. Den oppfattet han som det mest grunnleggende ved personligheten og påpekte at det ville være en fornektelse av det guddommelige i oss hvis vi oppga vår individualitet. Tidligere hadde man nok oppfattet den frie viljen altfor abstrakt, men uansett hvor stor vekt darwinistene la på ytre forhold som klima, jordbunn og næringsmidler ved utviklingen av alt liv, så påsto Lochmann at det var noe som ble igjen.

Fysikerne kunne med matematisk riktighet bevise gravitasjonsteorien, men han

mente at også de trengte en Gud fra hvem den opprinnelige energi hadde utgått. Han talte om livets skjulte og uavbrutte strøm med krefter hvis innerste vesen vi aldri ville kunne fatte. Det var et liv av en annen art hvor det guddommelige kjennetegn var følelsen av plikt og ansvar, helt forskjellig fra dyret hvor den frie vilje var styrt av tilfeldigheter.⁹

Selv om man hadde prøvd å utsette grensen som atskiller de uorganiske, fysiske og kjemiske prosesser fra selve livsprosessen, så minnet han om at man nødvendigvis måtte støte på grensen til sjelivet når man kom videre oppover.

I kampen mellom tro og viten betraktet Lochmann erkjennelsen av grensene mellom disse sfærer som det tydeligste tegn på virkelige fremskritt.¹⁰

Menneskets frie vilje i et darwinistisk perspektiv

I åndskampen ble utviklingslæren koblet sammen med en stor moraldebatt.¹¹ Lochmann holdt fast ved at alt som het moral ville gå til grunne hvis mennesket ble frarøvet sin frie vilje, som en gang var et mysterium som filosofien aldri hadde løst. Den innskrenkede naturoppfatning som Lochmann mente at darwinismen var et uttrykk for, benektet derimot den frie vilje. Dette sjelelige fenomenet ble redusert til et problem av ren mekanisk karakter som man eksperimenterte med i psykologiske laboratorier. Her tok man utgangspunkt i refleksbevegelser, og forutsatte at allting skjedde med den samme nødvendighet som f.ex. pupillens sammentrekning ved påvirkning av lys. På den måten kunne man bevise at den frie viljen slett ikke eksisterte og at menneskene var utilregnelige i sine handlinger. Lochmann satte likhetstegn mellom de nye tankeretningene og det han kalte for de moderne advokaters og psykiateres forvillelser om at enhver forbryter var utilregnelig.¹² I disse kretser betraktet man moralen som et naturfenomen som man kunne utforske ved hjelp av den positive vitenskapens metoder, og man hevdet at de etiske forestillinger var formet av de samme grunnlovene som regulerte resten av den

organiske verdens utvikling. De moralske følelsene hadde med andre ord oppstått som et resultat av det naturlige utvalg i kampen for tilværelsen.¹³ Forskere viste til at hjernen ble eksponert for påvirkning fra det omkringliggende miljøet gjennom sansene, og tenkning var kun hjernens fysiologiske respons av disse sanseinntrykkene. På den måten kunne intellektuelle og moralske fenomener løsrives fra metafysikkens og teologiens grep og gjøres til et objekt for vitenskapelig forskning.¹⁴ Troen på at et menneskes handlinger skjedde med nødvendighet og at samvittigheten var maktesløs overfor handlingene fikk med andre ord legitimitet i vitenskapen.

Lochmann fryktet konsekvensene hvis all dannelse og oppdragelse skulle ha hjemmel i slike holdninger. Ingen skulle lenger holdes ansvarlig for sine handlinger. All atferd var kun et resultat av indre og ytre biologiske forhold.

En slik form for determinisme som Lochmann også kalte "Necessitarianisme", assosierte han med tanken om at mennesket nå hadde tatt det siste skritt uten ansvar og at det var like bundet i sine handlinger som dyret. I denne livsoppfatningen hvor man talte om samfunnets frihet, mente Lochmann at det i virkeligheten dreide seg om mennesker som var bundet med enda sterkere bånd enn slavens lenker.¹⁵

Sosialdarwinismen

I 1877 fortalte Lochmann i et foredrag at sosialvitenskapen ennå var lite kjent i Norge, men ved hjelp av et bilde forklarte han at den forholdt seg til politikken omtrent som kvakksalveriet forholdt seg til medisinen. Løsningen av sosiale problemer ble betraktet som meget enkel. På den ende side hadde man almissen og ellers skulle man la samfunnet utvikle seg fritt etter naturlovene. Når enhver fulgte sin egen interesse så ville det allmenne vel fremmes best, og samfunnet ville i det store og hele gjøre fremskritt. Det dreide seg om en vitenskap som befattet seg med frihetsbegrepet, og som hadde som målsetting å bygge opp en samfunnsordning etter de darwinske prinsipper. Men en sosial vitenskap

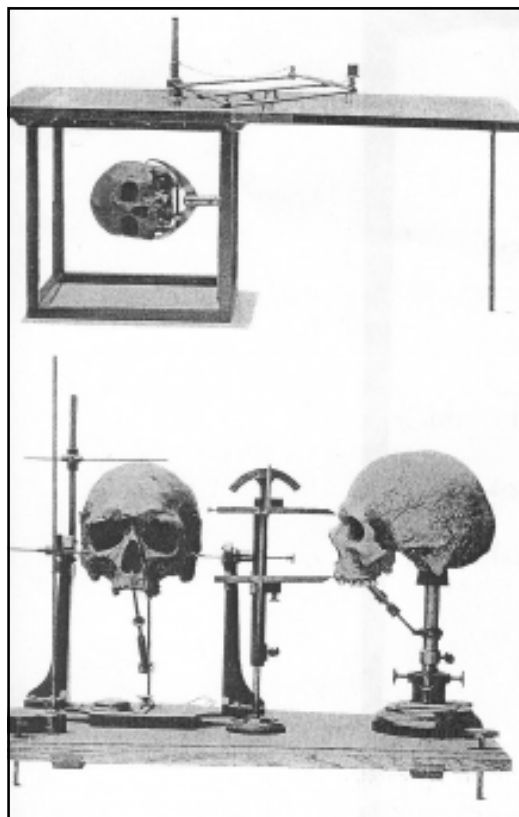

Fig 1. Hjerneforskningen skulle gi svaret på menneskets biologiske utvikling. Fra J. Kyllingstad: Kortskaller og langskaller. Spartacus forlag, Oslo 2004.

som skal beskjeftige seg med mennesket som et fritt og moralsk vesen må også oppstille idealer, bemerket Lochmann. Han ga uttrykk for sin frykt for omfanget av all litteraturen som fantes i utlandet om å innrette samfunnet etter naturen, og han så for seg at den darwinske anskuelse med tiden kunne komme til å gå inn i og danne grunnlaget for sosialvitenskapen.¹⁶

I den sammenhengen kan det være av interesse å lese en artikkel av filosofen Hjalmar Hegge i Norsk filosofisk tidsskrift. Nøyaktig hundre år senere bekrefter han på sett og vis Lochmanns antakelser. Hegge redegjør for hvordan den nye oppfatningen innenfor biologien kom til å tjene som forklaringsprinsipper for menneskelig moral og sosiale forhold på slutten av 1800-tallet. Vi konfronteres med den såkalte sosialdar-

winisme, som i følge Hegge fikk vidtrekkende konsekvenser for sosial teori og praksis i det 20. århundret. Nå skulle ikke den menneskelige kultur og de menneskelige sosiale strukturer lenger forstås som noe egenartet og vesensforskjellig fra de organisasjoner man kjente fra den biologiske utviklingen. Bestrebelsene på at de nye prinsippene skulle få innflytelse skjøt fart innen ulike vitenskaper og i den offentlige debatten, og det utløste en strøm av publikasjoner som beskjefteget seg med emner som menneskelige utvalg, raseforbedring, menneskelig fremskritt på biologisk grunnlag, osv. Med bakgrunn i den nye livsanskuelsen søkte man å finne ut hvordan man kunne benytte utviklingsteoriens lære om den best skikkedes overlevelen i kampen for tilværelsen i menneskenes sosiale og politiske liv.¹⁷ Hegge påpeker at elementer fra sosialdarwinismen i høy grad inngikk i den ideologiske begrunnelsen for ulike politiske retninger, og viser til blant annet den tyske nazismen og den økonomiske liberalismen.¹⁸ Han drøfter problemene han mener reiste seg i forbindelse med at menneskeheten også hadde en kulturell og politisk historie med egne lover og forklaringsprinsipper. Det var vel ikke uten en grunn at åndsvitenskaper og samfunnsvitenskaper tidligere hadde vokst frem separat fra naturvitenskapene. Det var muligens den problemstillingen Lochmann også hadde i tankene da han hevdet at naturen ikke var konstituert på samme måte som menneskenes famlende verk.¹⁹

I henhold til den evolusjonistiske tanke retningen var samfunnet en konkurransearena hvor bare de som seiret i kampen for det daglige brød skulle få sjansen til å leve opp og videreføre sine biologiske egenskaper til avkommet.²⁰ Denne type resonnement ble rettfærdiggjort ved at vitenskapen la det til grunn i sin forskning, og da er veien meget kort tilbake til Lochmanns advarsler. Han påpekte at darwinismen konsekvent gjennomført på det sosiale området ville føre til at konkurransen ble det enerådende prinsipp i samfunnslivet. Enhver skulle da uten hensyn til kristelig moral eller barmhjertighet, men bare i kraft av na-

turlovene trække de svakere under sine føtter. At den mest skikkede skal overleve de andre, ville i krig si det samme som at den sterkestes rett var den eneste gjeldene.²¹ Lochmann så det som en trussel mot menneskeheten hvis egoismen i kraft av en naturlov skulle få råde fritt. Med henvisning til historien beskrev han hvordan den darwinske kamp for eksistensen kunne "genetisk føres tilbake til Adam Smith og Malthus".²² Han redegjorde for at Smiths skrift om "Nasjonernes Velfærd" nesten kunne betraktes som en av darwinismens forløpere, ikke på det naturvitenskapelige, men på det sosiale området. Tidligere hadde filosofen Smith skrevet en bok som ifølge Lochmann hadde mer menneskelige anskuelser, men den var blitt glemt til fordel for det senere verk som han altså mente kunne knyttes til darwinismen og den moderne sosialvitenskap.²³

Den darwinske samfunnsteori i form av konkurransen som prinsipp for all handel og vandel hadde i Tyskland gjort seg gjeldene i det Lochmann kalte for "Katheder-Sosialisme". Han nevnte spesielt at Haeckel med klarhet og bestemthet hadde uttalt seg som tilhenger av denne tanken som Lochmann på sin side karakteriserte som ukristelig og hevdet ikke burde eksistere i en stat som ga seg ut for å være kristen.

Hvis mennesket skal være i stand til å ordne samfunnet på en måte som svarer til dets natur og er overensstemmende med menneskelige og guddommelige lover, så forutsetter det kunnskaper om menneskelivet i det store og hele og ikke bare kjennskap til enkelte sansefunksjoner, fastholdt Lochmann. Han hadde et håp om at antropologien, som han erklærte for ennå å være i sin spede begynnelse, med tiden ville omfatte de emner han så tydelig så behovet for.²⁴

Men slik gikk det ikke, evolusjonismen kom til å gjennomsyre både vitenskapen om samfunnet – og mennesket.²⁵

Den moderne antropologi

Vedrørende antropologiens forhold til darwinismen viste Lochmann til medisineren Rudolf Virchows klare standpunkt. Han var

den ledende skikkelsen innenfor den tysk-språklige antropologien og han uttalte at vitenskapen foreløpig ikke burde befatte seg med menneskets avstamning, da studiet av menneskerasene og deres innbyrdes forhold allerede bød på nesten uoverstigelige vanskeligheter. Han ga et bestemt uttrykk for at det ikke fantes spor av noen "Pro antropos" eller overgangsform mellom apen og mennesket.

Lochmann ga sin støtte til Virchows utsagn om at en antropologisk lærer ikke hadde anledning til å tale om forstadier for mennesket, unntatt som spekulasjon. Og slike transcendentale lærdommer og spekulasjoner måtte i ethvert fall ikke føres ut i livet og danne grunnlaget for oppdragelse og undervisning.²⁶

I dag vet vi at temaet om menneskets biologiske evolusjon ble stående sentralt innenfor antropologien, og allerede på slutten av 1800-tallet tok antropologene til å klassifisere mennesker ut fra rase, på samme måten som zoologene og botanikerne klassifiserte planter og dyr i arter, slekter og familier.

De forskjellige rasene ble hevdet å ha ulik verdi som mennesker og ble ordnet i et hierarki av utviklingsnivåer. De europeiske nasjonene betraktet seg selv som de fremste i kulturutviklingen og benyttet det de mente var en naturlig rett til å undertrykke befolkningen i andre verdensdeler. Historien har lært oss at rasistiske ideer fikk gjennomslagskraft i samfunnet fordi de hentet legitimitet i vitenskapen. På 1900-tallet ble naturvitenskapelig kunnskap lagt til grunn for politiske standpunkter. Vitenskapsmannen ble den viktigste premissleverandør for samfunnsutviklingen til fortregning for det kristne verdigrunnlaget.²⁷ Jeg har forsøkt å belyse i hvor stor grad Lochmanns kritikk av darwinismen berodde på hans frykt for konsekvensene. Det er vel berettiget å si at han var forut for sin tid.

Noter

- 1 Ms.fol.1819.1, "Charles Darwin"
- 2 Ms.fol.1819.1, "Darwinisme"
- 3 Ms.fol.1819.1, "Foredrag i Videnskabselskabet 3. Mai 1882"

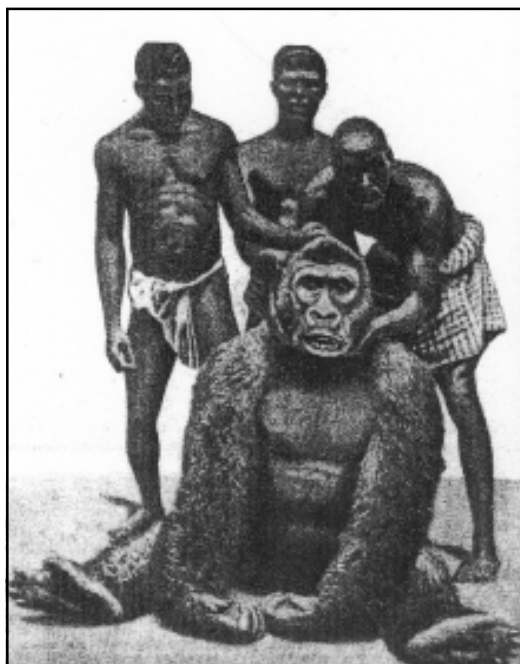

Fig 2. I vitenskapens navn ble menneskene rangert i et hierarki fra apen. Fra T. Skorgren: Rasens opprinnelse. Spartacus forlag 2002.

- 4 Ms.fol.1819.1, "Naturvitenskapelige Hypoteser"
- 5 Ms.fol.1819.1, "Om Lærefriheden ved Universitetet"
- 6 Knut E. Tranøy, "Vitenskapen – samfunnsrett og livsform", Universitetsforlaget, 1986, side 82,83
- 7 Ms.fol.1819,1, "Naturen"
- 8 E.F.Lochmann, "Populære Opsatser", Kristiania 1891, side 3
- 9 Ms.fol.1819,1, "Studentsamfundet 11.og 13. December 1880"
- 10 Ms.fol.1819.1, "Om Lærefriheden ved Universitetet"
- 11 Jon Røyne Kyllingstad, "Kortskaller og langskaller", Spartacus forlag 2004, side 65
- 12 Ms.fol.1819.1, "Om utilregnelighed"
- 13 Jon Røyne Kyllingstad, "Kortskaller og langskaller", Spartacus forlag, 2004, side 67
- 14 *ibid*, side 22
- 15 Ms.fol.1819,1, ark uten overskrift
- 16 Ms.fol.1819.1, "Vor Tids Naturforskning", 2. foredrag

- 17 Hjalmar Hegge, "Human-økologi eller sosial-darwinisme", Norsk Filosofisk Tidsskrift nr 1, 1977, side 2
- 18 ibid, side 3
- 19 Ms.fol.1819.1, "Pharmakologi - narkotiske midler"
- 20 Jon Røyne Kyllingstad, side 16
- 21 Ms.fol.1819.1, 2. foredrag om "Vor Tids Naturforskning" fra 1877
- 22 ibid, "Darwin og Darwinisme – no 75"
- 23 ibid, "Vor Tids Naturforskning", 2. foredrag
- 24 ibid
- 25 Jon Røyne Kyllingstad, Kortskaller og langskaller, Spartacus forlag, Oslo 2004, side 14
- 26 Ms.fol.1819.1, II
- 27 Jon R. Kyllingstad, "Kortskaller og langskaller", Spartacus forlag, Oslo 2004, side 32, 38, 10,15,87, 178

«Vi er skapt for å spise kjøtt»

lyder den oppsiktsvekkende uttalelsen fra darwinisten Iver Mysterud i samtale med NRKs programleder Anbjørg Sætre Håttun. Hun leder helsemagasinet Puls på NRK TV.

Biologen Mysterud er kjent som en darwinistisk aktivist som ivrer for at darwinistisk tankegodt skal gjennomsyre utdannelsen av leger og psykologer.

Han kjemper febrilsk imot all kreasjonisme i skoleverk og media. Da er det tankevekkende at nettopp denne darwinisten finner å måtte gripe til kreasjonistisk farget retorikk. For med tyngde å skulle fremme sine anliggender angående kosthold og helse. Mysterud uttaler:

- Vi er ikke skapt for å tåle et forbruk på 45 kg sukker i året. Disse tomme kaloriene påvirker hormonene våre, vi dreneres for vitaminer og mineraler, og vi kan også bli aggressive.

Atferdsproblemer, psykiske problemer og fysiske sykdommer, kan oppstå som en følge av et høyt sukkerforbruk, forteller biolog Iver Mysterud ved Universitetet i Oslo. Han har nettopp skrevet en bok om hva vi mennesker har spist opp gjennom historien, og hvordan kostholdet påvirker helsa vår.

Det er viktig å bryte ned faggrensene slik at ernæringsekspertene og psykologer kan komme i dialog, understreker biolog Iver Mysterud. Da vil flere få glede av den omfattende forskningen som er gjort på sukker og atferd.

Vi er skapt for å spise kjøtt, fisk, fugl og grønnsaker, sier biolog Mysterud. I tillegg er det viktig med frukt, bær og nøtter.

- Husk at nok fett også er viktig for hjernen, og dermed for atferden vår.

Samtalen mellom Håttun og Mysterud kan leses på web-siden:

<http://app.nrk.no/programmer/tv/puls/2751186.html>

Iver Mysterud